

HARCOSOK NYOMÁBAN MIRŐL ÁRULKODHATNAK A FEGYVERES SÍROK?

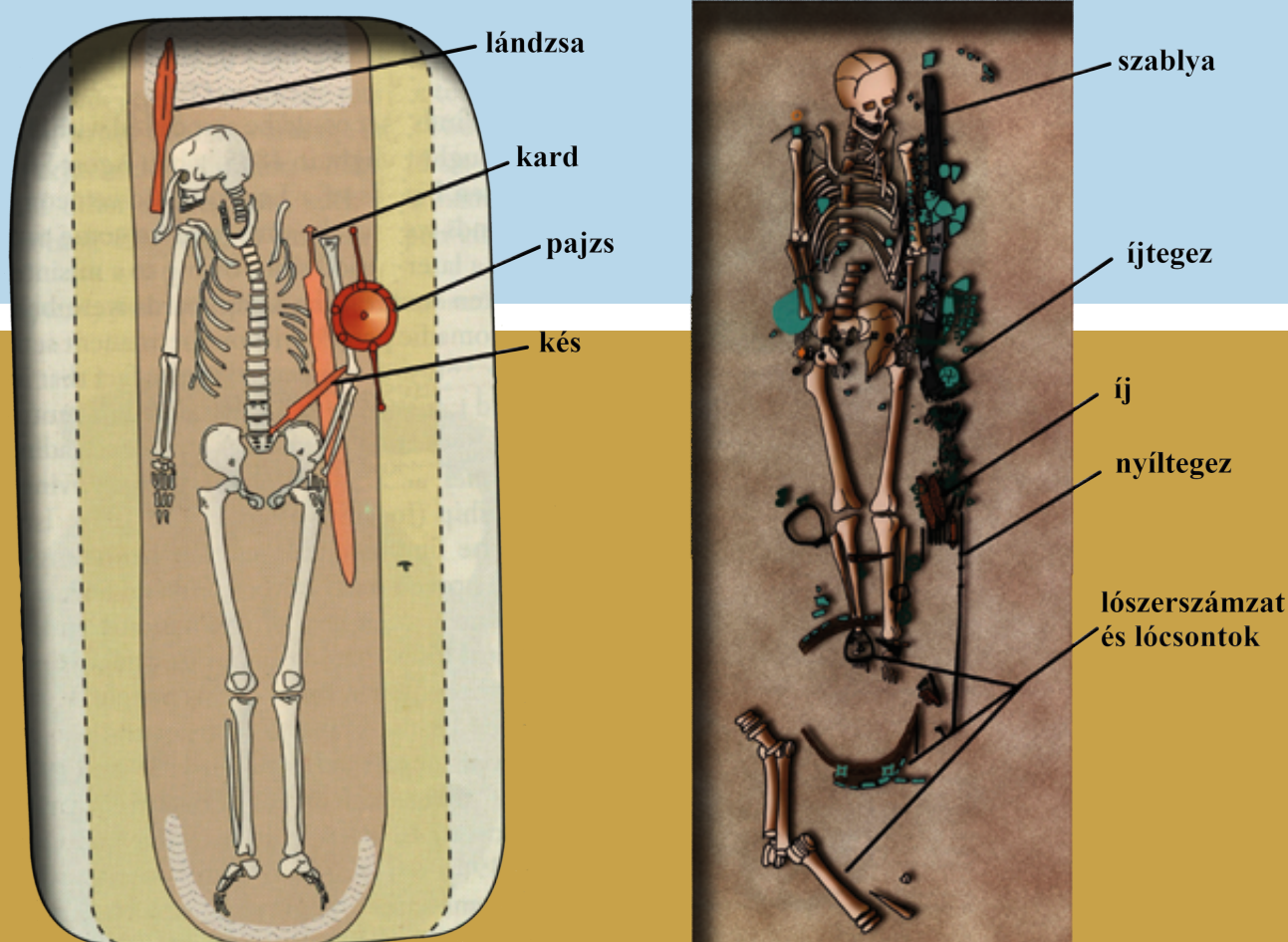
54

A történelmi korszakok társadalmainak összetételében általában nagy szerepet játszott a katonáskodó réteg. Maga a „harcos” vagy „katona” státusz egy jól körülhatárolt jogi-társadalmi kategória volt, amit azonban régészeti eszközökkel csak ritkán (pl. jól beazonosítható, csatákhoz köthető tömegsírok feltárása révén) vagy egyáltalán nem tudunk azonosítani. A régészeti kutatásban ezért hagyományosan a fegyverrel eltemetett egyéneket azonosították az esetek többségében harcosokként. Mára azonban az összetett, történelmi, régészeti és embertani módszereket is ötvöző vizsgálatoknak köszönhetően sokkal árnyaltabban tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy voltaképpen kit is tekinthetünk harcosnak.

Közismert tény, hogy a temetők, temetkezések fegyverleleteinek vizsgálatából többnyire rekonstruálhatóak a harcosok által használt fegyverek. Az írott forrásokból, valamint a régészeti feltárásokon talált egyes fegyvertípusok gyakoriságából pedig arra is következtethetnek a kutatók, hogy az adott hadsereg milyen főbb fegyvernemekből állt (pl. gyalogság, könnyű- és/ vagy nehézlovasság), és ezek milyen arányban képviselhetették magukat az adott időszak vagy terület hadseregében/hadse-regeiben (1. kép). A leletek értékelésekor azonban két további fő kérdés is felmerül: egyrészt a tárgyak használatára, másrészt a tárgyak reprezentációs értékére vonatkozóan.

A tárgyak használatának problémája alatt érthetjük egyfelől az adott tárgy pontos funkciójának meghatározását, hiszen több olyan tárgytípus is létezett/létezik, amely nem csupán fegyverként, de más „szerepkörben” is felhasználható volt (pl. a harcra és a favágásra egyaránt alkalmas fejszék és balták, vagy éppen az ugyancsak fegyverként is, de egyúttal rangjelző tárgyként is előforduló buzogányok). Fontos feladat tehát annak tisztázása, hogy az adott tárgyat pontosan melyik funkciójában is használták, de sajnos ezt gyakorta már nem lehet kideríteni. Másfelől egyes fegyverek esetében még mindig tisztázatlan, hogy pontosan hogyan is használták azokat (pl. máig ismeretlen a 10. századi magyarok íjlesztési technikája), de éppen ezért nagy szerep jut ezen a téren a kísérleti régészeti vizsgálatoknak, amikor is a régészeti korú tárgyak pontos másolatainak bevonásával végzett tesztek akár módosíthatják is a korábbi elméleti rekonstrukciókat.

1. kép: Eltérő fegyverzetű 6. századi longobárd sír (Kajdacs) és honfoglalás kori sír (Karos). A történeti és régészeti adatok alapján a longobárdoknál a gyalogság kapott nagyobb hangsúlyt, míg a 10. századi magyar sereg zöme lovas íjászokból állt

A tárgyak reprezentációs értékének meghatározása viszont már egy másik komplex problémakör, mely elsősorban annak a vizsgálatát foglalja magába, hogy milyen jelentéstartalommal is bír a temetkezésekben egy adott tárgytípus megléte avagy hiánya. Így a fegyverek esetében joggal tehetjük fel azt a fent már érintett kérdést is, hogy vajon automatikusan harcosnak tekinthetjük-e azt, aki mellett volt fegyver, illetve lehetett-e harcos még életében az a személy, akinek a sírjában egyáltalán nem találtak fegyvert.

A kérdésre roppant nehéz választ adni, hiszen egyrészt fennállhat annak a lehetősége, hogy eredetileg került a sírba ugyan fegyver, viszont olyan anyagból, mely a régészeti feltárás időpontjára teljesen és nyom nélkül lebomlott (pl. az olyan egyszerű botjok, mint az angol hosszúj). De felmerülhet annak a lehetősége is, hogy az elhunyt életében bár harcos volt, azonban a te-

2. kép: Normál felszínt (1) és fejlett csontbarázdát (2) mutató enthesisek az orsócsonton a kétféjű karizom tapadásánál (1. Bácsalmás-Homokbánya; 2. Sárrétudvari-Hízó föld)

metést végzők a hitvilágukból eredő szokásaik vagy éppen aktuális anyagi helyzetük miatt mégsem helyeztek semmilyen fegyvert a sírjába. Természetesen azt a lehetőséget sem szabad elvetnünk, hogy előfordulhatott olyan eset is, hogy valaki ugyan nem tartozott a katonáskodó réteghez, de hatalmi szimbólumként vagy éppen hitvilági okokból (pl. babonás szokások) mégis került fegyver a sírjába.

Éppen ezek miatt a lehetőségek miatt nem szabad csupán a tárgyi leletek vizsgálatára szorítkozni, és ezért nélkülözhetetlen a sírban nyugvók több tudományág által történő együttes vizsgálata, így például az embertani anyag „megszóllaltatása”.

A történeti embertan és paleopatológia sokrétű vizsgálatainak (lásd „Mit csinál az antropológus? – A történeti embertan szerepe a régészetben” *Határtalan Régészet* I. évfolyam 2. szám) tárgykörébe tartoznak az egykori életmóddal kapcsolatos rekonstrukciók is. Az

ilyen típusú kutatások többek között azt vizsgálják, hogy az adott csoport mennyire lehetett aktív, vagy hogy milyen nagyságrendű és jellegű fizikai behatások érték a népességet. A fizikai aktivitások többségét ugyanis csonttani elváltozások jelzik.

Enthesiseknek nevezzük a csontfelszínek és az izmok, inak eredési és tapadási pontjainak kapcsolódását. A fokozott és rendszeres fizikai terhelés hatására a szervezet a biztos kapcsolódás érdekében megpróbál nagyobb tapadási felületet biztosítani, amit a csontfelszín barázdálódásával ér el. Eredményképp jól érzékelhető bemélyedések vagy csonttaréjak jönnek létre.

A kutatásban elsősorban az úgynevezett enthesisek aktivitással összefüggő elváltozásainak vizsgálata terjedt el (2. kép), de tágabb értelemben ide tartozik minden olyan ízületi elváltozás vagy traumás nyom – pl. törés, sérülés – (3. kép) és mérhető különbség vizsgálata a csontokon, amely valamilyen fizikai munka miatt jött létre (4. kép).

A katonák esetében a rendszeres terhelést jelentő gyakorlatozás, edzés és a gyakori harci cselekmények következtében a különböző aktivitási elváltozások nagyobb arányban jelentkezhetnek, vagy éppen az adott fegyver egyedi használati technikája révén a csontváz speciális részein jelenhetnek meg. Az erőteljes kifejezettséget, felületi barázdálódást mutató enthesisek alapján pedig visszakövethető, hogy mely izmokat érte

3. kép: Gyógyult törés nyomai az alkarcsontokon (Sárrétudvari-Hízó föld). Ilyen törést akkor lehet elszenvedni, ha egy nagy erejű, keresztirányú csapás éri a védekezéstől felemelt kart

rendszeres fizikai terhelés (5. kép). Az érintett izmok funkciójának ismeretében megtudhatjuk, hogy milyen mozgásformák voltak a dominánsak az adott egyén életében, amiből ideális esetben következtetni lehet magára az aktivitásra is. Természetesen a gyakorlatban bonyolultabb a helyzet, hiszen számos dolog befolyásolhatja az enthesisek elváltozásainak kialakulását (pl. tápláltsági szint, életkor, hormonális zavarok), másfelől pedig nagyon sok olyan aktivitás létezik, ami ugyanazokat az izomcsoportokat terheli, mint a fenti, harchoz kapcsolódó tevékenységek, ebből adódóan pedig többnyire nem lehet egyértelműen egy adott tevékenységre szűkíteni a kört. Egyes esetekben viszont a rendszeresen ismétlődő mozgásformák egyedi, jól körülhatárolható elváltozásokat eredményeznek. Ilyen például a törzset és a felső végtagokat nagy terhelésnek kitevő íjászat, vagy a törzset és az alsó végtagokat erősen igénybevevő lovaglás. Komplexitásuk miatt a különböző íjfestési módok és lovagló technikák eltérően hathatnak a szervezetre, ebből adódóan ideális esetben nem csupán a cselekvés életvitelszerű folytatását lehet megállapítani, de finomabb részletekre is fény derülhet.

4. kép: Látványos robuszticitásbeli különbségeket mutató karcsontok (1. Orosháza-Bónum II. Téglagyár; 2. Sárrétudvari-Hízóföld; 3. Algyő-258. kútkörzet).

5. kép: A karcsont aktivitási elváltozásai alapján a lapocka alatti izmot, a nagy mellizmot és a széles hátizmot is rendszeres terhelés érte (Algyő-258. kútkörzet)

A rendszeres edzés, terhelés egyébként alapvetően pozitív hatást gyakorol a szervezetre, de a gyakori túlerőltetés következtében kóros folyamatok megindulhatnak, elsősorban az ízületi régiókban.

Ilyen például az osteoarthritis, melyből esetenként következtetni lehet arra, hogy milyen mozgásforma okozta a túlterhelést, ugyanakkor ez egyben azt is jelenti, hogy az illető a degeneratív folyamatok miatt már nem tudta teljes értékkel végezni ugyanazt a tevékenységet (6. kép). Ehhez hasonlóan az aktivitási elváltozások és egyéb patológiás jelenségek (pl. a megbetegedések csonttani tünetei) együttes értékelésével lehetőség nyílik azoknak az egyéneknek az elkülönítésére, akik egészségi állapotukból adódóan csak korlátozottan voltak képesek fizikai te-

Az osteoarthritis az egyik leggyakoribb degeneratív mozgásszervi megbetegedés, mely az ízületi porc pusztulásával jár. Ennek következtében a porc hiányában közvetlenül érintkező csontfelszínek lyukacsossá válhatnak, tűkörsimára kophatnak, és az ízület szélein új csontréteg képződhet. Kialakulása több okra is visszavezethető (pl. trauma, túlzott terhelés), de a kórfolyamat lejtőszódása minden esetben fájdalomhoz, mozgáskorlátozottsághoz vezet.

6. kép: Mindkét könyöknél az erős ízületi porcokpással járó csontfelszín-átalakulás figyelhető meg az orsócsont és a karcsont kapcsolódásánál. Az illető csak nagy fájdalmak árán tudta behajlítani a karjait (Sárrétudvari-Hízőföld)

vékenységek végzésére (7. kép). Esetükben, ha fegyvermelléklet került elő a sírból, akkor joggal gyanakodhatunk arra, hogy a tárgyak sírba tételének valamilyen egyéb jelentéstartalma is lehetett, például óvó, bajelhárító szándék.

Ugyanakkor nagyon izgalmas lehetőségekkel bír ugyanazon népesség (temető) fegyveres és fegyvertelen temetkezéseinek aktivitás-szemponitú összehasonlító elemzése. A fegyveresek és fegyvertelenek csoportjain túl már nem csak lehetőség szintjén merül fel, hanem ténylegesen körvonalazódik a két csoport közötti „átmenet”, vagyis elkülönülhetnek azok az egyének, akiknek a csontozatán ugyanolyan típusú aktivitás okozta elváltozások jelennek meg, ugyanabban a kombinációban és anatómiai lokalizációban, mint a fegyverrel eltemetett társaik esetében. Ebből az következik, hogy őket ugyanolyan rendszeres fizikai terhelés érthette életük során, mint fegyveres társaikat, azzal a különbséggel, hogy a temetkezésükből nem került elő fegyver. Így viszont fegyverek híján is egy-egy speciális esetben lehetőség nyílna a kutatóknak harcosokat azonosítani egy-egy temetőben. Ez pedig új távlatokat nyithat a régészeti kutatásokban.

A háborúk és a harcosok témaköre a régészeti kutatások egyik leglátványosabb szeletét képezi. Kutatásuk azonban nem könnyű feladat, több tudományág együttes vizsgálati módszerei és szempontjai szükségesek hozzá. Annak megállapítása tehát, hogy az adott sírban elhunyt személy valóban harcos volt-e életében, teljes bizonyossággal csak nagyon ritkán sikerülhet. Éppen ezért érdemes mindig kritikával kezelni tehát azokat a figyelemfelkeltő híradásokat, miszerint „régészek harcos sírját tárták fel” itt vagy ott.

7. kép: A hátcsigolyák ilyen fokú összezsugorodása nagyban korlátozta a mozgás lehetőségeit (Algyő-258. kútkörzet)